

IJARANI TAN OLIISH VA BUXGALTERIYA HISOBIDA AKS ETTIRISH TARTIBI

Abdurahmonov Asilbek Alisher o'g'li

Andijon Davlat Texnika Instituti

Buxgalteriya hisobi va auditi yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijara muomalalarining iqtisodiy mohiyati, ularni tan olish mezonlari hamda buxgalteriya hisobida aks ettirish tartibi keng yoritilgan. Shuningdek, moliyaviy va operatsion ijara turlarining o'ziga xos jihatlari, ularni hisobda aks ettirish usullari hamda amaliy provodkalar asosida tushuntirib berilgan, ijara operatsiyalarini to'g'ri tan olish va hisobda aks ettirish korxonalar moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ijara, moliyaviy ijara, operatsion ijara, aktiv, majburiyat, buxgalteriya hisobi, BHMS, amortizatsiya, provodka.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining asosiy vositalarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda ijara munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ijara orqali korxonalar katta hajmdagi investitsiyalarni amalga oshirmasdan turib ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli ijara operatsiyalarini buxgalteriya hisobida to'g'ri tan olish va aks ettirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1].

Korxonalarda ijara muomalalarini hisobga olish amaldagi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari asosida amalga oshiriladi. Ushbu standartlar ijara operatsiyalarini tan olish, baholash va moliyaviy hisobotlarda aks ettirish tartibini belgilaydi.

Ijara - bu bir tomon (ijaraga beruvchi) tomonidan ikkinchi tomonga (ijarachi) ma'lum bir aktivdan vaqtinchalik foydalanish huquqini ma'lum to'lov evaziga berish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatdir. Ijaraning asosiy mazmuni

aktivga egalik qilish emas, balki undan foydalanish huquqini olish bilan bog'liqdir.

Ijarani tan olish - bu ijara shartnomasi asosida aktiv va majburiyatlarni buxgalteriya hisobida aks ettirish jarayoni bo'lib, u ijara shartnomasining iqtisodiy mazmunidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Ijarani tan olishda asosiy mezonlardan biri bu aktivdan foydalanish huquqi va unga bog'liq risk va manfaatlarning kimga o'tganligini aniqlash hisoblanadi.

Korxonalarda ijara operatsiyalarini hisobga olish amaldagi Buxgalteriya hisobi milliy standartlari hamda xalqaro standartlarga muvofiq amalga oshiriladi.

Ijara muomalalarining iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, u korxonaga ishlab chiqarish jarayonini uzluksiz tashkil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, korxonaga o'z mablag'larini boshqa muhim yo'nalishlarga yo'naltirishi mumkin. Ijaraning yana bir muhim jihati - risk va manfaatlarning taqsimlanishidir. Aynan shu mezon ijara turini aniqlashda asosiy omil hisoblanadi [2].

Amaliyotda ijara operatsiyalari asosan moliyaviy ijara va operatsion ijaraga bo'linadi. Ushbu turlarni to'g'ri aniqlash ularni buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish uchun muhimdir.

Moliyaviy ijara - bu aktivga egalik qilish bilan bog'liq barcha asosiy risk va manfaatlar ijarachiga o'tadigan ijara turidir. Bunda ijara muddati tugagach aktiv ko'pincha ijarachining mulkiga o'tadi yoki uni sotib olish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Moliyaviy ijara quyidagi holatlarda tan olinadi:

- aktivning asosiy qismi ijarachi tomonidan foydalaniladi;
- ijara muddati aktivning xizmat muddatining katta qismini tashkil etadi;
- ijara to'lovlari aktiv qiymatiga yaqin bo'ladi;
- aktivdan foydalanish natijasida olinadigan iqtisodiy foyda ijarachiga tegishli bo'ladi.

Operatsion ijara - bu aktivga oid risk va manfaatlar ijaraga beruvchida qoladigan ijara turidir. Bunda ijarachi aktivdan faqat vaqtinchalik foydalanadi va u balansda aks ettirilmaydi.

Operatsion ijarani tan olish quyidagilarga asoslanadi:

- aktiv ijaraga beruvchining balansida qoladi;
- ijara muddati odatda qisqa bo'ladi;
- ijara to'lovlari davr xarajatlari sifatida tan olinadi;
- aktivga egalik huquqi ijarachiga o'tmaydi [3].

№	Ko'rsatkich	Moliyaviy ijara	Operatsion ijara
1	Risk va manfaatlar	Ijarachiga o'tadi	Ijaraga beruvchida qoladi
2	Balansda aks ettirish	Aktiv va majburiyat sifatida	Faqat xarajat sifatida
3	Amortizatsiya	Hisoblanadi	Hisoblanmaydi
4	Ijara muddati	Uzoq muddatli	Qisqa muddatli

1-jadval. Ijara turlarining asosiy farqlari.

Ijara operatsiyalari buxgalteriya hisobida ikkiyoqlama yozuv usuli asosida aks ettiriladi. Har bir ijara turi uchun alohida hisob yuritish tartibi mavjud.

№	Xo'jalik iyasi	Debet	Kredit	Summa
1	Ijaraga olingan asosiy n olindi	Asosiy r	Uzoq muddatli yatlar	10 000 000
2	Ijara to'lovi amalga t	Majburiyatlar	Hisob-kitob	2 000 000

№	Xo'jalik iyasi	Debet	Kredit	Summa
3	Foiz xarajatlari ndi	Moliyaviy ar	Majburiyatlar	500 000
4	Amortizatsiya ndi	Amortizatsiya ari	Eskirish	1 000 000

2-jadval. Moliyaviy ijara bo'yicha provodkalar.

	Xo'jalik operatsiyasi	Debet	Kredit	Sum ma
	Ijara to'lovi hisoblandi	Davr xarajatlari	Hisob- kitoblar	1 500 000
	Ijara to'lovi to'landi	Hisob- kitoblar	Hisob- kitob schyoti	1 500 000

3-jadval. Operatsion ijara bo'yicha provodkalar.

Mazkur provodkalar yordamida ijara operatsiyalari buxgalteriya hisobida to'g'ri va tizimli aks ettiriladi [4].

Ijara muomalalarini buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirishda ularni baholash muhim bosqich hisoblanadi. Xususan, moliyaviy ijarada aktiv va majburiyatlar ijara boshlanish sanasida eng kam ijara to'lovlarining diskontlangan (joriy) qiymati bo'yicha tan olinadi. Bu yondashuv aktivning haqiqiy iqtisodiy qiymatini aniqlash imkonini beradi.

Diskontlangan qiymatni aniqlashda quyidagi formula qo'llaniladi:

$$PV = \sum CF / (1 + r)^n$$

Bu yerda:

PV - joriy (diskontlangan) qiymat;

CF - kelajakdagi pul oqimi (ijara to'lovi);

r - diskont stavkasi;

n - davrlar soni.

Mazkur yondashuvga ko‘ra, kelajakda amalga oshiriladigan ijara to‘lovlari hozirgi qiymatga keltiriladi va shu summa asosida aktiv hamda majburiyat tan olinadi[5].

Misol:

Korxonaga 3 yil muddatga asosiy vositani ijaraga oldi. Har yili 2.000.000 so‘m to‘lov amalga oshiriladi. Diskont stavkasi - 10%.

Hisoblash:

$$1\text{-yil: } 2.000.000 / (1,1)^1 = 1\ 818\ 182$$

$$2\text{-yil: } 2.000.000 / (1,1)^2 = 1\ 652\ 893$$

$$3\text{-yil: } 2.000.000 / (1,1)^3 = 1\ 502\ 630$$

$$\text{Jami PV} = 4.973.705 \text{ so‘m}$$

Demak, ijaraga olingan aktiv va majburiyat 4.973.705 so‘m qiymatda buxgalteriya hisobida tan olinadi.

Ijara operatsiyalarini hisobga olish bir necha izchil bosqichlarda amalga oshiriladi. Bu bosqichlar quyidagi jadvalda keltirilgan:

	Bosqich	Mazmuni
	Shartnomani tahlil qilish	Ijara turi (moliyaviy yoki operatsion) aniqlanadi
	Baholash	Ijara to‘lovlarining diskontlangan qiymati hisoblanadi
	Tan olish	Aktiv va majburiyat buxgalteriya hisobida aks ettiriladi
	Keyingi hisob	Amortizatsiya va foiz xarajatlari hisoblanadi
	Hisobotda aks ettirish	Moliyaviy hisobotlarda to‘g‘ri ko‘rsatiladi

4-jadval. Ijara operatsiyalarini hisobga olishning bosqichlari.

Ushbu bosqichlarga rioya qilish ijara operatsiyalarining to‘g‘ri va tizimli hisobga olinishini ta‘minlaydi.

Ijara operatsiyalarini audit qilish korxonalar moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini baholashda muhim o‘rin tutadi. Auditorlar ijara muomalalarini tekshirishda quyidagi asosiy jihatlarga e‘tibor qaratadilar:

- ijara shartnomasining iqtisodiy mazmunini tahlil qilish;
- ijaraning to‘g‘ri tasniflanganligini (moliyaviy yoki operatsion) aniqlash;
- aktiv va majburiyatlarning to‘g‘ri baholanganligini tekshirish;
- diskontlash stavkasining asoslanganligini baholash;
- amortizatsiya va foiz xarajatlarning to‘g‘ri hisoblanganligini aniqlash;
- moliyaviy hisobotlarda ijara operatsiyalarining to‘liq ochib berilganligini tekshirish [6].

Amaliyotda ko‘p hollarda ijarani noto‘g‘ri tasniflash yoki majburiyatlarni to‘liq aks ettirmaslik holatlari uchraydi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning noto‘g‘ri shakllanishiga olib keladi. Shu sababli audit jarayonida ijara operatsiyalariga alohida e‘tibor qaratish zarur hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijarani tan olish va buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirish korxonalar moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Ijara muomalalarining iqtisodiy mohiyatini chuqur anglash, ularni moliyaviy va operatsion turlarga to‘g‘ri ajratish hamda tegishli mezonlar asosida tan olish buxgalteriya hisobining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Moliyaviy ijarada aktiv va majburiyatlarni diskontlangan qiymatda baholash korxonaning real moliyaviy holatini aks ettirish imkonini beradi. Shu bilan birga, operatsion ijarada xarajatlarni tegishli hisobot davrlariga to‘g‘ri taqsimlash foyda va zarar ko‘rsatkichlarining haqqoniy shakllanishiga xizmat qiladi. Ijarani hisobga olishda baholash bosqichining, xususan diskontlash jarayonining to‘g‘ri amalga oshirilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, ijara muomalalarini audit qilish jarayonida ularni to‘g‘ri tasniflash, baholash va moliyaviy hisobotlarda to‘liq aks ettirish muhim vazifa hisoblanadi. Amaliyotda

uchraydigan xatoliklar, xususan ijarani noto'g'ri tasniflash yoki majburiyatlarni to'liq hisobga olmaslik holatlari korxonada moliyaviy natijalarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli ushbu jarayonlar ustidan samarali nazoratni tashkil etish zarur.

Umuman olganda, ijarani tan olish va buxgalteriya hisobida aks ettirishning zamonaviy usullarini qo'llash, milliy va xalqaro standartlar talablariga rioya qilish hamda hisob va audit jarayonlarini takomillashtirish orqali korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Buxgalteriya hisobi to'g'risidagi Qonun. - Toshkent, 2016.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari. - Toshkent, 2020.
3. Do'smurotov R. D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
4. Karimov A.A. Moliyaviy hisob. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
5. Qudbiyev A. Buxgalteriya hisobi. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
6. Shermuhamedov A.T. Buxgalteriya hisobi asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.